

Socialinių santykių atspindžiai Rytų Lietuvos pilkapių degintinių kapų medžiagoje

Laurynas Kurila

IVADAS

Vieni gausiausių Lietuvos archeologinių paminklų yra vadinamieji Rytų Lietuvos pilkapiai. Dabartinėje rytinėje Lietuvos dalyje žinoma per 300 pilkapynų. Šie paminklai gana anksti patraukė archeologų dėmesį. Pirmosios žinios apie pilkapių tyrinėjimus mus pasiekia dar iš XIX a. vidurio. Tuo metu Rytų Lietuvoje darbovosi E. ir K. Tiškevičiai, P. Vilčinskis, A. H. Kirkoras bei kiti tyrinėtojai (Kulikauskas, Zabiela, 1999, p. 29–30, 55, 76, 81). Per pusanthro šimtmečio išsamiau ar iš dalies tyrinėti daugiau nei trečdalis visų pilkapynų. Sukaupta nemažai duomenų, kuriais remiantis apžvelgta pilkapynus palikusių gyventojų laidosena bei jos chronologinė raida, materialinė kultūra, etninė priklausomybė (Гуревич, 1947, с. 32–34; Куликаускаене, 1952, с. 108–111; Таутавичюс, 1959; Тautavičius, 1977, p. 12–14; Volkaitė-Kulikauskienė, 2001, p. 19–26 ir kt.). Pilkapių tyrinėjimų duomenimis remiamasi aptariant istoriniuose šaltiniuose minimų žemių ribas (Zabiela, 1992).

Tačiau, nors ir tyrinėta nemažai paminklų, nedaug ką galima pasakyti apie Rytų Lietuvos gyventojų demografiją bei visuomenės struktūrą. Socialiniai santykiai dažniausiai aptariami remiantis tiktais kapų inventoriumi ir analizuojami valstybingumo užuomazgų kontekste. Tuo tarpu tokie klausimai kaip populiacijos dydis, gyvenimo trukmė, lyčių, įvairių socialinių arba amžiaus grupių santykiai populiacijos viduje ir t. t. lieka nenagrinėti. Bandant daryti platesnius apibendrinimus, susiduriama su keliomis problemomis.

Nė vienas pilkapynas nėra ištyrinėtas visas, todėl duomenys apie paminklą palikusios visuomenės struktūrą negali būti patikimi. Tik keliuose pilkapynuose kasinėta daugiau pilkapių. Rokantiškių (Vilniaus r.) pilkapynė XIX a. viduryje ir 1925 m. tyrinėti 74 sampilai (Musiałowicz, 1968, s. 338). Žvirbliuose (Vilniaus r.) 1925 m.

ištirti išlikę 64 pilkapiai (Jakimowicz, 1929, s. 146), Kretuonyse (Švenčionių r.) 1976–1980 ir 1994 m. kasinėti 55 pilkapiai (Balčiūnas, Kuncienė, 1996, p. 323; Semėnas, 1996), Neravų–Grigiškių (Trakų r.) pilkapynė 1972, 1974–1975, 1977 m. ištirta 50 sampilų (Kuncienė, 1980, p. 42). Dar keliuose pilkapynuose (Karmazinai, Pamusys, Kapitoniškės) kasinėta daugiau kaip keturiasdešimt pilkapių, tačiau kitur tyrimai dažniausiai apsiriboja kelių ar keliolikos sampilų atidengimu. Tokių tyrinėjimų duomenys sunkiai panaudojami platesnėms išvadoms, kurioms reikia statistinės analizės. Be to, daugumos senesnių tyrimų duomenys liko nepaskelbti arba paskelbti labai fragmentiškai. Dažnai žinių apie tyrinėjimus teikia tik tai trumpi pranešimai to meto spaudoje arba muziejų fonduose esantys radiniai. Dėl šių priežasčių, pavyzdžiui, sunku pasinaudoti turtingų bei įdomių socialine prasme Rokantiškių, Žvirblių pilkapynų tyrinėjimų duomenimis.

Apie 700 m. Rytų Lietuvoje gyvavo mirusiųjų deginimo paprotys. Kremuoti palaikai mažai tyrinėti antropologiškai. Praktiškai turimi tik kelerių pastarųjų metų tyrinėjimų duomenys. Todėl sudėtinga daryti išvadas apie laidojimo tradicijų ar kapo inventoriaus ryšį su palaidotojo lytimi ar amžiumi. Lytis dažniausiai nustatoma tiktai pagal įkapių kompleksą – vyrams galima skirti kapus su ginklais (ietigaliais, skydų umbais, kirviais), moterims – su kai kuriais įrankiais (verpstukais, ylomis). Tačiau tokių aiškių lyčiai nustatyti įkapių randa tiktai dalyje kapų. Dažnai kapai būna visai be įkapių arba jų inventorių sudaro tik papuošalai arba tokia universali įkapė kaip peilis.

Gana problemiška yra nustatyti ir palaidotojo amžių. Remiantis įkapėmis arba kapo struktūra geriausiai atveju palaidotuosius galima skirstyti į dvi grupes – vaikus ir suaugusiuosius. Tačiau ir tokiu tikslumu diferencijuoti įmanoma tik retais atvejais ir tik su tam tikromis išlygomis. Vaikams kartais skiriami kapai, kuriuose esama nedaug smulkių kremuotų kaulų (Tautavičius, 1970,

p. 10; Vaškevičiūtė, 1980, p. 65; Strazdas, 1989, p. 6). Tačiau tokiu atveju atmetama tikimybė, kad dėl kokių nors apeiginių ar kitokių priežasčių iš laidotuvių laužo galėjo būti išrinkti ne visi kaulai. Vaikiškais palaidojimais laikomi kapai su mažomis įkapėmis (pavyzdžiui, mažo skersmens apyrankėmis, žiedais) (Kuncienė, 1964, p. 16; Butėnienė, 1982, p. 67). Antra vertus, vaikams į kapus galėjo būti dedamos ir suaugusiųjų įkapės (pavyzdžiui, berniukui, kuris užaugęs būtų tapęs kariu, į kapą galėjo būti įdėta ginklą).

Neturint osteologinių duomenų, sunku kaip nors interpretuoti ir pasaulėžiūrą bei pomirtinio gyvenimą suvokimą. Kartais viename kape randama ir vyrui, ir moteriai būdingų įkapių. Neravų–Grigiškių pilk. 8 viename kape rasta yla ir ietigalio fragmentas (Kuncienė, 1974, p. 9), Kretuonių pilk. 46 – ietigalis, pentinis siaurašmenis kirvis ir cilindrinis verpstukas (Butėnienė, Tautavičienė, 1980, p. 6). Panašių pavyzdžių būtų galima pateikti ir daugiau. Tokiais atvejais peršasi įvairios išvados: mirus vyrui, jam į kapą dėtos simbolinės moters įkapės; kartu su vyrų buvo sudeginta ir moteris. Į šiuos klausimus galima atsakyti tikrai atlikus palaikų osteologinę analizę.

Šiame darbe bandoma apžvelgti turimus osteologinius duomenis iš degintinių Rytų Lietuvos pilkapių kapų. Turima medžiaga labai negausi, todėl analizė negali būti absoliučiai patikima ir yra daugiau bandomojo pobūdžio. Darbo tikslas – ne pateikti galutinės išvados, o panagrinėti, kokios informacijos tokia analizė gali suteikti.

OSTEOLOGINĖS ANALIZĖS GALIMYBĖS IR PATIKIMUMAS

Darbe naudojami duomenys iš 66-ųjų degintinių kapų, rastų 18-oje pilkapyne (**1 lentelė**). Iš viso identifikuoti mažiausiai 78-ųjų asmenų palaikai*. Kaip minėta, turimi tik kelerių pastarųjų metų tyrinėjimų duomenys. Dauguma pilkapių ištirti pagal ardomy paminklų gelbėjimo programas. Beveik visi pilkapiai, kurių osteologiniai duomenys turimi, buvo apardyti, o kai kurie – praktiškai visi sunaikinti (Staviškės, Tauragnai). Todėl kapų kompleksai gali būti nepilni, o pilkapio ir ka-

po struktūra – gerokai pakitusi. Nė vienas iš analizuojamų pilkapyne nebuvo ištirtas visas (**2 lentelė**). Tik 2-uose pilkapyuose kasinėta daugiau pilkapių (Baliulių pilkapyne ištirta 11, Varliškių – 10 pilkapių).

Degintinių palaikų osteologinę analizę gerokai apsunkina kaulinės medžiagos fragmentiškumas bei deformuotumas. Analizės galimybės priklauso ir nuo to, ar iš laidotuvių laužo buvo išrinkti ir palaidoti visi kaulai, ir kiek turima lyčiai ar amžiui identifikuoti tinkamų kaulų fragmentų.

Palaidotojo asmens amžių tiksliau įmanoma nustatyti tikrai iki 25–30 metų (Gejvall, 1969, p. 473), be to, galimos nemažos paklaidos. Dėl šios aplinkybės sudėtinga mirusiųosius skirstyti į amžiaus grupes. Nustatant mirusiojo lytį tikėtinas mažiausiai 20 proc. neidentifikuotų individų nuosimtis (Gejvall, 1969, p. 474). Kartais nurodomas ir didesnis skaičius – 50 proc. (Malinowski, 1974, s. 11). Nereikia atmesti ir klaidos tikimybės. Ne visos skeleto dalys vienodai gerai išlieka po kremacijos. Dalis degintinių vyrų kaulų dėl deformacijos gali būti klaidingai priskirti moterims (Piontek, 1985, s. 212). Be to, ne visi skeletai turi vienodai ryškius lytinius požymius. Lyties nustatymo patikimumą iš dalies galima patikrinti remiantis įkapių kompleksu.

Iš 66-ųjų kapų 14 (Baliuliai 3/3**, Galiniai–Užpaliai 1/3, Moša–Naujasodai 3/1, Paduobė–Šaltaliūnė III 7/2, Pakalniai I 2/1, 5/1, Skersabalai I 1/2, Varliškės 1/1, 3/1, 8/3, Velianka–Žingiai 2/2, 2/3, 3/1, 4/1) buvo be įkapių (21,2 proc.). Tačiau dalyje likusių kapų įkapių kompleksą sudaro sunkiai datuojami ir informacijos lyčiai nustatyti neteikiantys dirbiniai.

Įkapių, pagal kurias kapą būtų galima skirti vyrui (kirvis, ietigalis, skydo umbas) arba moteriai (verpstukas, yla, pjautuvas), rasta 27-iuose kapuose. Baliulių k. 9/1 buvo pentinis siaurašmenis kirvis, ietigalis ir yla (Kliaugaitė, 2000b, p. 176). Archeologijos duomenys leidžia teigti, kad čia kartu palaidoti vyras ir moteris, tačiau antropologinė analizė parodė, jog visi degintiniai kaulai buvo vienos moters. Kernavės k. 1/1 rasti tik trinariai žąslai (Kulikauskas, 1982, p. 71). Ši įkapė Rytų Lietuvoje būdinga žirgų kapams, todėl greičiausiai ši kapą reikėtų skirti vyrui. Su tam tikromis išlygomis moterų kapais reikėtų laikyti Varliškių k. 1/2, 3/2 5/1. Juo-

* Autorius dėkoja doc. dr. R. Jankauskui už suteiktą galimybę pasinaudoti palaikų osteologinės analizės duomenimis.

** Pirmasis skaičius nurodo pilkapio, antrasis – kapo numerį.

1 lentelė. Palaidotųjų lytis ir amžius (V – vyras, M – moteris, S – nenustatytos lyties suaugęs asmuo, P – paauglys, Vk – vaikas)
 Table 1. Sex and age of the buried individuals (V – man, M – woman, S – adult person of unidentified sex, P – juvenile, Vk – child)

Nr.	Kapas	Lytis antropologijos duomenimis	Lytis archeologijos duomenimis	Amžius
1	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/1	M	?	20–30
2	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/2	M (P?)	M	15–25
3	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/3	M	M	25–45
4	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/4	M	V	30–40
5	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/5	V	?	35–45
6	Ažušilė 1/1	M	?	>20
7	Baliuliai 2/1	M; Vk	M	25–35; 5
8	Baliuliai 3/1	M	M	>40
9	Baliuliai 3/2	V	V	22–25
10	Baliuliai 3/3	M	?	25–40
11	Baliuliai 5/1	V	V (?)	>40
12	Baliuliai 5/2	V	M	25–30
13	Baliuliai 5/3	S; Vk	V	25–40; 6–10
14	Baliuliai 9/1	M	V; M	25–40
15	Baliuliai 12/1	M	M	>20
16	Baliuliai 12/2	M	?	>30
17	Baliuliai 13/1	Vk	V (?)	5
18	Galiniai–Užpaliai 1/1	S; Vk; ?	V (?)	>20; 10–15; ?
19	Galiniai–Užpaliai 1/2	V	?	20–25
20	Galiniai–Užpaliai 1/3	V	?	30–50
21	Galiniai–Užpaliai 2/1	P	V (?)	12–20
22	Kernavė 1/1	S	V (?)	20–40
23	Lauksteniai 1/1	Vk	?	5
24	Lauksteniai 1/2	V; Vk	M	25–35; 5
25	Miškiškiai–Aktapolis 2/1	V	?	25–45
26	Moša–Naujasodai 3/1	V	?	>20
27	Paduobė–Šaltaliūnė III 7/1	M (P?)	M	>12
28	Paduobė–Šaltaliūnė III 7/2	V	?	>20
29	Paduobė–Šaltaliūnė III 8/1	V; Vk; Vk; Vk	M	>30; 8–10; 6; 2
30	Pakalniai I 1/1	M	M	>40
31	Pakalniai I 2/1	?	?	25–40
32	Pakalniai I 2/2	V	V	25–40
33	Pakalniai I 3/1	V	V (?)	30–50
34	Pakalniai I 5/1	M	?	25–45
35	Skersabalai I 1/1	P	V (?)	15–20
36	Skersabalai I 1/2	M	?	>20
37	Staviškės 1/2	V	V	>30
38	Staviškės 1/3	M	M	25–35
39	Tauragnai 1/1	V	V	25–30 (35)
40	Vaišniūnai–Medžiukalnis 1/1	M	M	25–35
41	Varliškės 1/1	M	?	25–35
42	Varliškės 1/2	M	M	25–40
43	Varliškės 2/1	V	?	>30 (>50)
44	Varliškės 2/2	Vk; Vk	M	3–9; <1
45	Varliškės 3/1	M	?	30–50
46	Varliškės 3/2	M	M	20–40
47	Varliškės 5/1	Vk	M	5
48	Varliškės 5/2	S	?	25–40
49	Varliškės 5/3	S	M	>20
50	Varliškės 5/6	M	?	>40
51	Varliškės 8/1	Vk	V (?)	3

1 lentelės tęsinys
Continued of table 1

Nr.	Kapas	Lytis antropologijos duomenimis	Lytis archeologijos duomenimis	Amžius
52	Varliškės 8/2	V	M	20–40
53	Varliškės 8/3	V	?	25–40
54	Varliškės 8/4	V; P	V	18–24; 15–18
55	Varliškės 8/5	V	M	25–35
56	Varliškės 9/1	S	?	>20
57	Velianka–Žingiai 2/1	S; P	V	>20; 10–20
58	Velianka–Žingiai 2/2	V	?	30–50
59	Velianka–Žingiai 2/3	V	?	25–40
60	Velianka–Žingiai 3/1	V; S	?	>40; 20–25
61	Velianka–Žingiai 4/1	V	?	40–50
62	Vigodka–Dūkštas I 1/1	V	?	>40
63	Vigodka–Dūkštas II 26/1	P	?	12–20
64	Vigodka–Dūkštas II 26/2	V	V	>40
65	Vigodka–Dūkštas II 26/3	M	M	25–35
66	Ziboliškė III 1/1	M	V (?)	25–35

2 lentelė. Pilkapynų, kurių duomenys naudojami šiame darbe, tyrinėjimų metai ir iširtų pilkapių skaičius

Table 2. The year of exploration and the number of explored mounds in the cemeteries the data of which are used in this paper

Pilkapyno pavadinimas	Rajonas	Tyrinėjimų metai	Tyrėjas	Pilkapių skaičius		Deg. k., iširtų osteologiška
				bendras (buves)	iširta	
Aleksandriškės–Pukštėnai	Vilniaus	1999	V. Kiaugaitė	4	1	5
Ažušilė	Ignalinos	2000	Z. Baubonis	84	1	1
Baliuliai	Švenčionių	1999	V. Kiaugaitė	18 (?)	11	11
Galiniai–Užpaliai	Utenos	1998	A. Simniškytė	~ 100	2	4
Kemavė	Širvintų	1981	P. Kulikauskas	23	2*	1
Lauksteniai	Ignalinos	2000	V. Kiaugaitė	35	1	2
Miškiškiai–Aktapolis	Molėtų	1996	Z. Baubonis, B. Dakanis	75	2	1
Moša–Naujasodai	Trakų	1993–1994	G. Abaravičius	14 (?)	8	1
Paduobė–Šaltaliūnė III	Švenčionių	1999	V. Steponaitis	60	2**	3
Pakalniai I	Vilniaus	1998–1999	V. Vaitkevičius	27	7	5
Skersabaliai I	Vilniaus	1999	V. Vaitkevičius	24	1	2
Staviškės	Vilniaus	1998	G. Grižas	3 (?)	1	2
Tauragnai	Utenos	1999	J. Balčiūnas	?	1	1
Vaišniūnai–Medžiukalnis	Ignalinos	2000	V. Kiaugaitė	56	1	1
Varliškės	Trakų	1998–1999	A. Luchtanas	> 50	10***	16
Velianka–Žingiai	Švenčionių	1998	P. Tebeliškis	93	5	5
Vigodka–Dūkštas I, II	Ignalinos	1999	R. Kraujalis Z. Baubonis, V. Kiaugaitė	> 100	3 2	4
Ziboliškė III	Švenčionių	1999	V. Kiaugaitė	4	1	1

1983–1984 m. iširti dar 4 pilkapiai, tačiau turimi tik 1981 m. tyrinėjimų osteologiniai duomenys.

1987, 1988, 1990–1991, 1993, 1995 m. iširti dar 6 pilkapiai, tačiau turimi tik 1999 m. tyrinėjimų osteologiniai duomenys.

1986 m. iširti dar 5 pilkapiai, tačiau turimi tik 1998–1999 m. tyrinėjimų osteologiniai duomenys.

se rasta vytnių bei plokščiais užkeistais galais antkaklių, varpelio formos skambaliukų (Luchtanas, 2000, p. 190). Tokiais papuošalais vėlyvajame geležies amžiuje greičiausiai puošėsi tikrai moterys. Dar 8-is kapus (Baliuliai 5/1, 13/1, Galiniai–Užpaliai 1/1, 2/1, Pakalniai I 3/1, Skersabalai I 1/1, Varlišės 8/1, Ziboliškė III 1/1), kuriuose rasta diržo sagčių, greičiausiai reikia skirti vyrams. Literatūroje nurodoma, jog diržo sagtis naudojo ir moterys (Butėnas, 1999, p. 45–46), tačiau absoliuti dauguma sagčių Rytų Lietuvos pilkapiuose aptinkama vyrų arba žirgų kapuose.

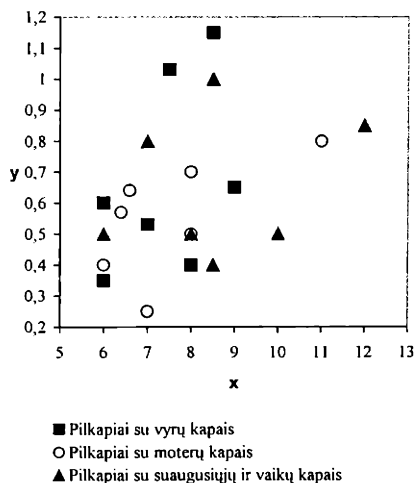
Taigi pagal kapų inventorių lytį galima nustatyti 38-iais atvejais iš 66 (57,6 proc.). 18-oje kapų buvo vyrams, 20-je – moterims būdingų įkapių. Iš šių kapų dviem atvejais (Kernavė 1/1, Varlišės 5/3) lytis antropologiškai nenustatyta, aišku tik tiek, kad palaidotas suaugęs žmogus. 7-iose kapuose (Baliuliai 2/1, 5/3, Galiniai–Užpaliai 1/1, Lauksteniai 1/2, Paduobė–Šaltaliūnė III 8/1, Varlišės 8/4, Velianka–Žingiai 2/1) buvo kartu palaidoti suaugę žmonės ir vaikai arba paaugliai, dar šešiais atvejais (Baliuliai 13/1, Galiniai–Užpaliai 2/1, Skersabalai I 1/1, Varlišės 2/2, 5/1, 8/1) – tikrai vaikai arba paaugliai. Iš likusių 23-jų kapų 5-iose (Aleksandriškės–Pukštėnai 4/4, Baliuliai 5/2, Varlišės 8/2, 8/5, Ziboliškė III 1/1) lytis, nustatyta pagal osteologinę medžiagą, nesutampa su lytimi pagal archeologinius duomenis (21,7 proc.). Taigi galima manyti, kad ir kitais atvejais osteologinės analizės patikimumas yra apie 80 proc. Žinoma, nesutapimų gali atsirasti ir dėl kitų priežasčių. Priešingos lyties įkapės į kapą galėjo būti dedamos kokiais nors apeiginiais arba simboliniais sumetimais. Be to, negalima kategoriškai tvirtinti, kad, pavyzdžiui, yla buvo grynai moteriškas įrankis ir nenaudota vyrų. Nustatant tam tikrų įkapių „vyriškumą“ ar „moteriškumą“ gali padėti kaip tik platesnė antropologinių duomenų koreliacija su archeologiniais.

LYTIES IR AMŽIAUS RYŠYS SU PILKAPIO KONSTRUKCIJA

Dar XIX a. viduryje buvo iškelta idėja, kad įžymesniems ir svarbesnį statusą visuomenėje turėjusiems asmenims pilti didesni pilkapiai (Tyszkiewicz, 1850, s. 48; Kyrkop, 1859, c. 18). Dažniausiai manoma, kad politinį-karinę elitą sudarė brandaus amžiaus, patyrę kariai. Geriausias pavyzdys – garsusis Taurapilio (Utenos r.) pilk. 5, kuria-

me su gausiomis įkapėmis buvo palaidotas nesudegintas 40–50 m. vyras. Beje, šis pilkapis buvo gana nemažo skersmens (14–15 m) (Tautavičius, 1981, p. 20–22). Tačiau realiai ryšį tarp palaidotojo lyties bei amžiaus ir pilkapių matmenų pastebėti sunku. Pirmiausia krinta į akis, kad dažnai viename pilkapyje laidoti abiejų lyčių ir įvairaus amžiaus asmenys. Pilkapių su vyrų kapais ir pilkapių su moterų kapais (atmetus pilkapius su abiejų lyčių kapais bei pilkapius, kuriuose palaidotųjų lytis nenustatyta arba nustatyta prieštaringai) matmenys skiriasi nedaug (1 pav.). Vidutinis pilkapių su vyrų kapais (Miškiskiai–Aktapolis 2, Moša–Naujasodai 3, Pakalniai I 2, 3, Velianka–Žingiai 2, 4, Vigodka–Dūkštas I 1) skersmuis 7,45 m, aukštis 0,7 m, pilkapių su moterų kapais (Ažušilė 1, Baliuliai 12, Pakalniai I 1, 5, Vaišniūnai–Medžiukalnės 1, Varlišės 1, 3) – 7,55 ir 0,55 m. Šiek tiek didesni buvo tie pilkapiai, kuriuose kartu su suaugusiais buvo palaidoti vaikai (Baliuliai 2, 5, Lauksteniai 1, Paduobė–Šaltaliūnė III 8, Varlišės 2, 5, 8) – vidutiniškai 8,55 m skersmens ir 0,6 m aukščio.

Atrodo, pilkapių matmenys nepriklausė nei nuo palaidotojo lyties, nei nuo jo amžiaus. Be to, nereikia pamiršti, kad čia naudojama įvairių pilkapytų duomenimis, kurie gali skirtis tiek dėl vietinių bendruomenės tradicijų, tiek dėl pilkapytų chronologijos, tiek dėl jo suar-

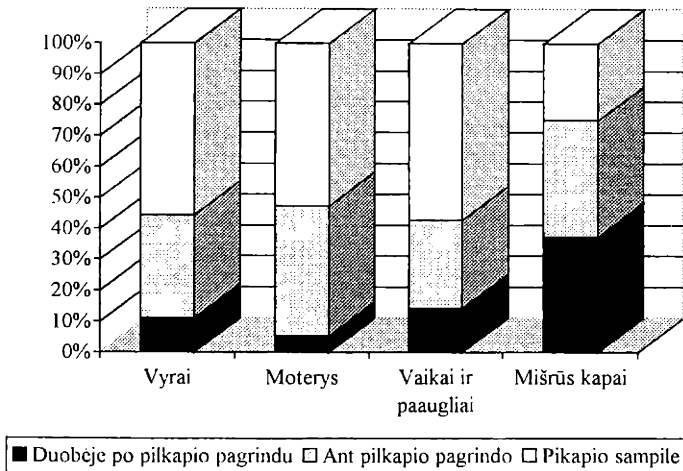
1 pav. Pilkapių skersmuis (x) ir aukštis (y)
Fig. 1. Diameter (x) and height (y) of the mounds

dymo laipsnio. Pavyzdžiui, Varliškių pilkapyne vidutinis pilkapių skersmuo buvo 8,2 m, aukštis 0,75 m (Luchtanas, 2000), Baliulių pilkapyne – 10 m ir 0,55 m (Kliaugaitė, 2000b). Tuo tarpu vicname pilkapyne pilkapių matmenų priklausomybė nuo palaidotųjų lyties bei amžiaus neišryškėja. Varliškių pilk. 1, kuriame buvo palaidotos dvi 25–35 ir 25–40 m. moterys, buvo 11 m skersmens ir 0,8 m aukščio. Pilk. 3, kuriame rasti dviejų 30–50 ir 20–40 m. moterų kapai, buvo 7,5–8 m skersmens ir 0,6–0,7 m aukščio. Pilk. 5 ir 8, kuriuose rasta įvairaus amžiaus ir lyties kapų, buvo atitinkamai 7,5–8 ir 8,5 m skersmens bei 0,5 ir 1 m aukščio (Luchtanas, 2000).

Taigi turimi duomenys neleidžia teigti, kad pomirtinės buveinės dydis buvo laikomas mirusiojo amžiaus, o greičiausiai – ir padėties visuomenėje atspindžiu. Antra vertus, galimas ir kiek kitoks paaiškinimas. Kai kuriuose pilkapyuose (Rėkučiai–Pavajūnis, Sudota ir kt.) esama išties išpūdingų matmenų pilkapių, kurių skersmuo siekia 25, 30, netgi 40 m. Kartais jie sudaro atskiras grupes. Vienas 28 m skersmens sampilas yra ir Varliškių pilkapyne. Deja, iki šiol nė vienas šių pilkapių netyrinėtas. Galbūt juose palaidoti aukščiausio visuomenės sluoksnio atstovai – kunigaikščiai, kurie laikė savo išskirtine teise laidojimo apeigomis pabrėžti savo statusą. Toks išskirtinumo demonstravimas galėjo būti netgi draudžiamas eiliniams bendruomenės nariams.

Panašių pavyzdžių galima rasti kaimyniniuose slavų kraštuose. Iš daugybės panašaus dydžio pilkapių čia išsiskiria gigantiški sampilai, kuriuose su gausiomis brangiomis įkapėmis būna palaidoti kunigaikščiai ar karo vadai. Pavyzdžiui, Černigovo pilkapyne didžiausio pilkapio Čiornaja Mogila aukštis siekė 11 m, o skersmuo – apie 40 m (Рыбаков, 1949, рис. 7).

Pagal kapo padėtį pilkapyje galima išskirti tris tipus: kapas užkastas duobėje po pilkapio pagrindu; kapas įrengtas ant pilkapio pagrindo (virš kapo supiltas pilkapis); kapas įkastas į pilkapio sampilą. Pirmaisiais dviem atvejais laidojant mirusįjį greičiausiai būdavo pilamas naujas pilkapis, trečiuoju – kapas įkasamas į anksčiau supiltą pilkapį. Lyginant kapo padėtį su palaidotojo lytimi, pastebimų skirtumų neišryškėja (2 pav.). Daugiau nei pusė vyrų (55,6 proc.) ir moterų (52,6 proc.) laidota pilkapio sampile iškastose duobutėse. Taigi negalima teigti, kad vyrų ir moterų laidojimo apeigos skyrėsi ar kad laidojant vyrus arba moteris dažniau piltas naujas pilkapis. Pavyzdžiui, Paduobės–Šaltalūnės III pilk. 7 pagrinde rastas daugiau kaip 12 m. mergaitės ar moters kapas, o pilkapio sampile – daugiau kaip 20 m. vyro ir nenustatyto amžiaus ir lyties asmens (pagal įkapes – moters) kapai (Steponaitis, 1999, p. 3–4). Aleksandriškių–Pukštėnų pilk. 4 pagrinde buvo palaidoti 30–40 m. vyras (antropologiniais duomenimis – moteris) ir 35–45 m. vyras.

2 pav. Kapų padėtis pilkapyje
Fig. 2. Location of graves in the mounds

Pilkapio sampile rasti dar trijų 15–25, 20–30 ir 25–45 m. moterų kapai (Kliaugaitė, 2000a, p. 172–173).

Greičiausiai laidojimo apeigoms didesnės reikšmės turėjo mirusiųjų amžius. 4 iš 7-ių (57,1 proc.) vaikų ir paauglių kapų buvo užkasti duobutėse pilkapiro sampile. Skersabalių I k. 1/1 buvo palaidotas 15–20 m. paauglys, tuo tarpu likusiuose kapuose (Lauksteniai 1/1, Varlišės 5/1, 8/1) – 3–5 m. vaikai. Kapuose, įrengtuose ant pilkapiro pagrindo arba jame iškastoje duobutėje, dviem atvejais (Galiniai–Užpaliai 2/1, Vigodka–Dūkštas II 26/1) buvo palaidoti 12–20 m. paaugliai ir tik Baliulių k. 13/1 – 5 m. vaikas. Dažnai vaikai bei paaugliai laidoti viename kape su suaugusiais asmenimis. 7-iuose tokiuose kapuose identifikuoti mažiausiai 9-ių vaikų palaikai. Iš jų tik 3 buvo vyresnio amžiaus paaugliai: Galinių–Užpalių k. 1/1 – 10–15 m., Varliškių k. 8/4 – 15–18 m., Veliankos–Žingių k. 2/1 – 10–20 m. amžiaus. Likusiuose kapuose (Baliuliai 2/1, 5/3, Lauksteniai 1/2, Paduobė–Šaltaliūnė III 2/1) su suaugusiais buvo palaidoti 2–10 m. vaikai.

Taigi dauguma mirusių vaikų buvo laidojami kartu su suaugusiais arba pilkapiuose, anksčiau supiltuose kitam asmeniui. Tiktai sulaukė 12–15 m. dažniau laidoti kaip suaugę naujai supiltame pilkapyje. Nors biologškai 14–20 m. amžius laikomas paaugyste (*adolescens*), geležies amžiuje ju sulaukė greičiausiai jau buvo pripažįstami suaugusiais. Suaugusieji (*adultus*) (20–35/40 m.) bei brandaus amžiaus (*maturus*) (35/40–50 m.) asmenys laidoti įvairiose sampilos vietose. Skirtumų tarp šių dviejų amžiaus grupių laidosenos nepastebėta. Pilkapiuose, kuriuose rastas tik vienas kapas, paprastai būna palaidoti vyresni individai: 25–35, 25–45, 30–50, 40–50 m. amžiaus. Be abejo, kapo padėčiai pilkapyje, be laidojimo asmens amžiaus, įtakos galėjo turėti ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, metų laikas (žiema, esant įšalui, pilkapį supilti sudėtingiau nei vasarą).

Kalbant apie vaikų kapus, reikėtų paminėti dar vieną įdomų faktą, t. y. tokių kapų skaičių. Iš 78-ių identifikuotų palaikų vaikų bei paauglių buvo tik 18 (23,1 proc.). Tarp jų – šeši 10–20 m. vaikai arba paaugliai, devyni 5–10 m. vaikai, du 2–3 m. vaikai ir tiktai vienas kūdikis (Varlišės 2/2). Kitų 1 tikstantmečio Lietuvos kapinytų duomenimis, vaikų, ir ypač kūdikių, mirtingumas buvo gerokai didesnis. Plinkaigalio (Kėdainių r.) kapinyne naujagimiai sudarė 24,2 proc., o kartu su vaikais bei paaugliais – netgi 46,7 proc. visų palai-

dotųjų (Česnys, 1993, p. 182). Obelių (Ukmergės r.) V–VI a. kapinyne naujagimių kapų buvo mažiau – 8,6 proc., tačiau net pusė (50,6 proc.) visų palaidotų asmenų nebuvo sulaukę 20 m. (Česnys, 1988, p. 89).

Tokį vaikų kapų Rytų Lietuvos pilkapyuose „trūkmą“ paaikinti nelengva. Dalis jų galėjo būti įrengti negiliai pilkapių sampiluose ir neišlikti. Smulkūs degintiniai kauliukai gali būti sunykę arba likti nepastebėti tyrinėjant. Tačiau greičiausiai šį reiškinį reikėtų sieti su skirtingomis kūdikių bei vaikų laidojimo apeigomis. Mirusius naujagimius ir mažus vaikus (*infans I*) galėjo būti vengijama laidoti kartu su kitais bendruomenės nariais. Tokiu atveju tikėtina, kad jų kapų reikėtų ieškoti atskirose pilkapių grupėse pilkapytų pakraščiuose ar netgi už jų ribų. Juo labiau kad Rytų Lietuvos pilkapyuose iš tiesų pastebimas tam tikras suplanavimas (pavyzdžiui, daugumoje vėlyvojo geležies amžiaus pilkapytų atskiros pilkapių grupės skiriamos žirgų kapams). Įdomu, kad su panašiu reiškiniumi susiduriama ir germanų kapinyuose. Analogiška ankstyvųjų anglosaksų kapinytų analizė parodė, kad iš visų palaidotų asmenų kūdikių buvo tik tai 3,1 proc. (Stoodley, 2000, p. 458, Table 2.).

5–10 m. amžiaus vaikų kapų užfiksuota gerokai daugiau – 11,5 proc. visų palaidotųjų. Toks nuostimis atrodė visai tikėtinas. Galbūt tiktai sulaukė brendimo pradžios (*infans II*), kai savo šeimai jau nebebuvo našta ir galėjo suteikti tam tikros ekonominės naudos, vaikai buvo pradedami laikyti visateisiais visuomenės nariais ir tai atsispindėjo jų laidojimo apeigose.

Verta atkreipti dėmesį ir į tendenciją vaikus laidoti kartu su suaugusiais asmenimis. Kaip minėta, iš 18-os identifikuotų vaikų bei paauglių palaikų taip buvo palaidoti 9. Tiktai Baliulių k. 2/1 buvo 5 m. vaiko ir 25–35 m. moters palaikai. Likusiuose kapuose vaikai buvo palaidoti su vyrais arba nenustatytos lyties asmenimis. Iš kitų išsiskiria Paduobės–Šaltaliūnės III k. 8/1, kuriame aptikti daugiau kaip 30 m. vyro ir 8–10, 6 bei 2 m. vaikų palaikai (kapo inventorių sudarė moterims būdingos įkapės). Viename kape, be abejo, turėtų būti palaidoti vienu metu mirę asmenys. Kartu palaidotusius greičiausiai reikėtų laikyti mirusiais nuo epidemijų arba žuvusiais šeimos nariais. Tad vaikų laidojimo apcigos galėjo priklausyti ir nuo jų mirties aplinkybių, pavyzdžiui, nevienodai laidoti smurtiškai ir natūralia mirtimi mirę vaikai. Rašytiniai šaltiniai mini, kad prūsai žudydavo moteriškos lyties kūdikius, palikdami tik vie-

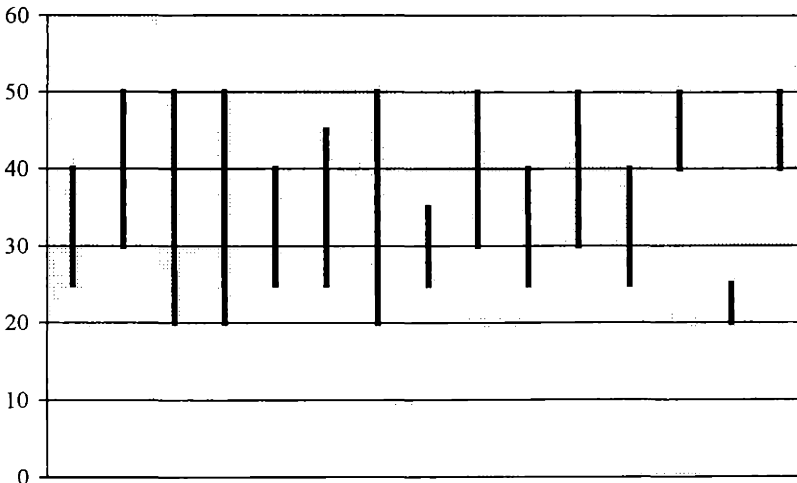
na (Vėlius, 1996, p. 221), bei kad paprotinė teisė leido dievų garbei sudeginti savo vaiką (Beresevičius, 1995, p. 87). Galbūt su panašių apeigų atspindžiais susiduriame ir Rytų Lietuvos pilkapyuose, juo labiau kad dauguma vaikų mišriuose kapuose, atrodo, buvo palaidoti su vyrais. Analogijų galima rasti ir kituose Lietuvos laidojimo paminkluose. Pagrybio (Šilalės r.) kapinyne užfiksuota keletas dvigubų vyro ir vaiko kapų, paminklą tyrusios L. Vaitkunskienės nuomone, laikytinų vaikų aukomis. Pavyzdžiui, k. 200 buvo palaidotas ginkluotas vyras, o prie jo šlaunų supilti sudeginto berniuko kauliukai. Bendrai kapinyne išryškėja tendencija vaikų laidoti arčiau vyrų kapų (Vaitkunskienė, 1995, p. 166–167).

LYTIES IR AMŽIAUS RYŠYS SU ĮKAPIŲ KOMPLEKSU

Visuotina sutariama, kad mirusiojo statusą bendruomenėje geriausiai atspindi įkapių kompleksas – kuo turtingesnis ir reikšmingesnis asmuo laidotas, tuo gausesnės ir brangesnės jam dėtos įkapės.

Kaip minėta, 14 kapų (15-os asmenų palaikai) buvo be įkapių (3 pav.). Antropologijos duomenimis, 9 palaikai buvo suaugusių vyrų. Tai sudaro daugiau nei trečdalį (apie 40 proc.) visų palaidotų suaugusių vyrų. Tarp

jų buvo 25–40, 30–50, 40–50 m. ir panašaus amžiaus vyrų. Išvedus vidurkį iš mažiausio ir didžiausio tikėtino kiekvieno individo amžiaus matyti, kad be įkapių daugiausia laidoti 35–40 m. ir vyresni vyrai. 5-juose kapuose be įkapių buvo palaidotos suaugusios moterys, kurios taip pat visos buvo nuo 25 iki 50 m. (tikėtina, vidutiniškai apie 35 m.) amžiaus. Dar viename kape (Pakalnai I 2/1) rasti nenustatytos lyties 25–40 m. asmens palaikai. Be įkapių nebuvo palaidotas nė vienas vaikas ar paauglys. Tendencija be įkapių laidoti vyresnius asmenis pastebima ir atskiruose pilkapyuose. Varliškių k. 8/3, kuriame identifikuoti 25–40 m. vyro palaikai, nebuvo nė vieno dirbinio. Tame pačiame pilkapyje k. 8/4, kuriame buvo palaidoti 18–24 m. vyras ir 15–18 m. paauglys, rastas pentinis siaurašmenis kirvis, ietigalis, peilis bei diržo sagtis (Luchtanas, 2000, p. 192–193, pav. 16). Veliankos–Žingių k. 2/2, 2/3, 3/1, 4/1 identifikuoti 25–40, 30–50, 40–50, daugiau kaip 40 m. amžiaus vyrų bei 20–25 m. nenustatytos lyties asmens palaikai. Visuose šiuose kapuose įkapių nerasta. Tuo tarpu k. 2/1 buvo 10–20 m. paauglio ir daugiau kaip 20 m. suaugusio asmens degintinių kaulų bei geležinės įkapės: pentinis siaurašmenis kirvis, ietigalis, peilis, diržo sagtis (Tebelškis, 2000, p. 223–224).

3 pav. Mirusiųjų, palaidotų be įkapių, amžius
Fig. 3. Age of the individuals buried without grave goods

Iš 14-os suaugusių (daugiau kaip 20–25 m.) moterų kapų, kuriuose rasta įkapių (3 lentelė), 6-iose jas sudarė darbo įrankiai (peiliai, ylos, verpstukai), 4-iose – įrankiai ir papuošalai bei aprangos detalės, dar 4-iose – tikrai papuošalai ir aprangos detalės. Nė vienas kapas neišsiskyrė didesniu įkapių skaičiumi. Sunku įžvelgti ir kokių nors skirtumų tarp suaugusių (20–40 m.) ir brandaus amžiaus (daugiau kaip 40 m.) moterų kapų.

Palaidojimų, kuriuos būtų galima skirti paauglėms ar jaunoms merginoms, yra tik 3 (4 lentelė). 2-iose iš jų įkapes sudarė darbo įrankiai bei papuošalai ir aprangos detalės, viename (Vigodka–Dūkštas II 26/1) – tikrai žalvarinė apyrankė. Nei įkapių komplekso sudėtimi, nei jų gausa šie kapai nesiskiria nuo suaugusių moterų kapų. Be abejo, 3-jų kapų duomenys negali duoti statistiškai patikimų rezultatų.

11-oje suaugusių vyrų kapų rasta bent po vieną įkapę (5 lentelė). 4-iose kapuose įkapes sudarė tikrai ginklai arba įrankiai (peiliai, ietigaliai ir pentiniai siaurašmeniai kirviai), 3-iose – ginklai ir papuošalai bei aprangos detalės, 3-iose – tikrai papuošalai bei aprangos detalės, o viename (Kernavė 1/1) – tik trinariai žąslai. Vieninteliame Pakalnių I k. 2/2 sudegintą 25–40 m. vy-

rą lydėjo tradicinės I tūkstantmečio turtingo kario įkapės. Šiame kape aptiktas peilis, ietigalis, pentinis siaurašmenis kirvis bei dvi diržo sagtys (Vaitkevičius, 2000, p. 227–229, pav. 21). Palaidotųjų su ginklais amžius įvairus – nuo 25–30 iki daugiau kaip 40 m. Tačiau iš vyresnių nei 40 m. vyrų kapų tik Vigodkos–Dūkšto II k. 26/2 galima laikyti turtingesniu. Jame rastas rombinis ietigalis ir pentinis siaurašmenis kirvis (Baubonis, Kliaugaitė, 2000, p. 164). Kiti tokio amžiaus vyrai palaidoti su kuklesnėmis įkapėmis (peiliu, diržo sagtimi). Nemažai vyresnio amžiaus vyrų, kaip jau minėta, laidoti apskritai be įkapių.

Paauglių ir jaunuolių (iki 25 m.) kapai buvo tik 5 (6 lentelė). Bent du iš jų galima laikyti išsiskiriančiais turtingumu. Baliulių k. 3/2 palaidotas 22–25 m. jaunuolis, kuriam į kapą įdėtas peilis, rombinis ietigalis, pentinis siaurašmenis kirvis, skydo umbas, grandis – diržo skirstiklis, įvijinis žiedas bei apsilūdžusių žalvarinių papuošalų fragmentų (Kliaugaitė, 2000b, p. 175). Varliškių k. 8/4 palaidoti 15–18 m. paauglys ir 18–24 m. jaunuolis. Šio kapo inventorių sudarė peilis, ietigalis, pentinis siaurašmenis kirvis ir diržo sagtis (Luchtanas, 2000, p. 192–193, pav. 16).

3 lentelė. Suaugusių moterų kapų įkapių kompleksas

Table 3. The complex of grave goods found in adult women graves

Nr.	Kapas	Amžius, metais														
			Peilis	Yla	Verpstukas	Grandis	Antkaklė	Apyrankė	Žiedas	Įvija	Varpelis	Papuošalų fragmentai	Puodas	Keramikos šukės	Neaiškūs geležiniai dirbiny	
1	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/1	20–30	1													
2	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/3	25–45		1								+				
3	Ažušilė 1/1	>20														1
4	Baliuliai 3/1	>40		1												
5	Baliuliai 12/1	>20		1												
6	Baliuliai 12/2	>30							1							
7	Pakalniai I 1/1	>40			1											
8	Staviškės 1/3	25–35			1	1										
9	Vaišniūnai–Medžiukalnis 1/1	25–35			1			1								
10	Varliškės 1/2	25–40									3					
11	Varliškės 3/2	20–40					1					+		+		
12	Varliškės 5/3	>20			1											
13	Varliškės 5/6	>40				1				1			3			
14	Vigodka–Dūkštas II 26/3	25–35			1					1		+				

4 lentelė. Merginų (paauglių) kapų įkapių kompleksas
Table 4. The complex of grave goods found in teenage females graves

Nr.	Kapas	Amžius, metais							
			Pjautuvas	Yla	Apyrankė	Žiedas	Papuošalų fragmentai	Keramikos šukės	
1	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/2	15–25		1				+	
2	Paduobė–Saltaliūnė III 7/1	>12	1			1			+
3	Vigodka–Dūkštas II 26/1	12–20			1				

5 lentelė. Suaugusių vyrų kapų įkapių kompleksas
Table 5. The complex of grave goods found in adult men graves

Nr.	Kapas	Amžius, metais														
			Peilis	Letigalis	Pent. siaurašmenis kirvis	Žąslai	Sagtis	Antkaklė	Apyrankė	Žiedas	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Kaulinis amuletas	Kaulinės šukos	Puodas	Neatšikus geležinis dirbiny
1	Aleksandriškės–Pukštėnai 4/5	35–45	1													
2	Baliuliai 5/1	>40					1									
3	Kernavė 1/1	20–40				1										
4	Miškiškiai–Aktapolis 2/1	25–45						2	1	2	+	1				
5	Pakalniai I 2/2	25–40	1	1	1		2									
6	Pakalniai I 3/1	30–50					1									
7	Staviškės 1/2	>30		1								1				
8	Tauragnai 1/1	25–30 (35)	1	1											1	
9	Varliškės 2/1	>30 (>50)	2						1					3		
10	Vigodka–Dūkštas I 1/1	>40	1													
11	Vigodka–Dūkštas II 26/2	>40	1	1	1											

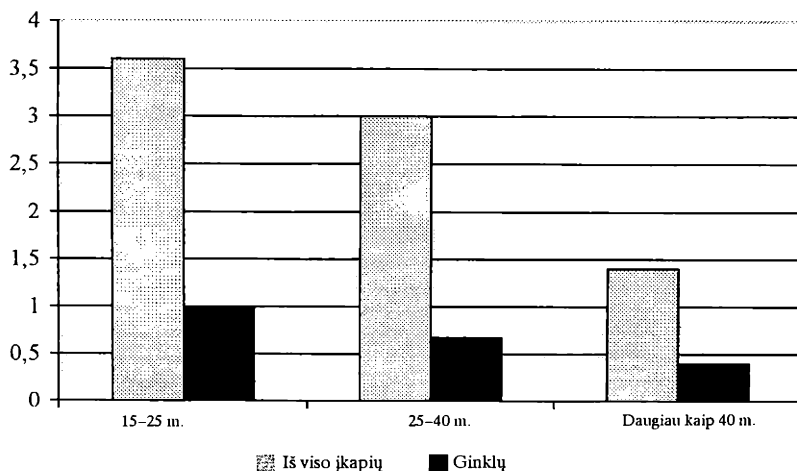
Nors mirusiųjų dėl didelių amžiaus nustatymo paklaidų sudėtinga skirstyti į amžiaus grupes, tam tikras tendencijas nesunku pastebėti. Jaunesniems vyrams ne tik dėta daugiau įkapių, bet ir didesnę jų dalį sudaro ginklai (4 pav.). Vyrų įkapių komplekso ryšys su palaidotojo amžiumi ryškus ne tik statistškai, bet ir skirtinguose pilkapyuose. Pavyzdžiui, Galinių–Užpalių k. 2/1, kuriame palaidotas 12–20 m. jaunuolis, nors ir nepasizymi ypatinga įkapių gausa (rasta diržo sagtis, geležiniai apkaustai, žalvarinio papuošalo fragmentas bei du stiklo karo-

liai), tačiau yra turtingesnis už kitus šio pilkapyje vyrų kapus. Pilk. I 30–50 m. vyras buvo palaidotas be įkapių, o 20–25 m. jaunuoliui įdėtas įvijinis žiedas, žalvarinių papuošalų fragmentų bei kelios keramikos šukelės (Simniškytė, 2000, p. 200). Minėtasis Pakalnių I k. 2/2 gerokai turtingesnis už 30–50 m. vyro k. 3/1, kuriame buvo tiksliai geležinė diržo sagtis (Vaitkevičius, 2000, p. 229). Baliulių k. 5/1 daugiau kaip 40 m. amžiaus vyrui taip pat buvo įdėta diržo sagtis (plg. su minėtu jaunuoliu k. 3/2) (Kliaugaitė, 2000b, p. 175–176).

6 lentelė. Paauglių ir jaunų vyrų kapų įkapių kompleksas

Table 6. The complex of grave goods found in youth and young men graves

Nr.	Kapas	Amžius, metais											
			Peilis	Įetigalis	Pent. siaurašmenis kirvis	Škydo umbas	Sėgtis	Grandis	Žiedas	Apkalas	Papuošalų fragmentai	Stiklo (emalio) karolis	Keramikos šukės
1	Baliuliai 3/2	22–25	1	1	1	1		1	1		+		
2	Galiniai–Užpaliai 1/2	20–25							1		+		+
3	Galiniai–Užpaliai 2/1	12–20					1			1	+	2	
4	Skersabalai I 1/1	15–20					1		1	1			
5	Varlišės 8/4	18–24; 15–18	1	1	1		1						

4 pav. Vidutinis įkapių skaičius vyrų kapuose (neskaičiuojant pavienių žalvarinių dirbinių fragmentų ir keramikos)

Fig. 4. Average number of grave goods in masculine graves (with ceramics and fragments of bronze goods excluded)

Sąlygine riba, nuo kurios mirusieji laidojami gerokai kukliau, taip pat galima laikyti 35–40 m., t. y. brandaus amžiaus (*maturus*) pradžią. Laidojimo tradicijos tiesiogiai susijusios su dvasine kultūra ir pripažįstamą vertybių sistema. Tad joje derėtų ieškoti ir šių laidosenos ypatumų priežasčių. Greičiausiai tai susiję su visuomenės požiūriu į jauno amžiaus privalumus – fizinę jėgą ir energiją, galimybę ginklu įtvirtinti savo statusą.

Matyt, šios savybės buvo labiau vertinamos (bent jau jas stengtasi pabrėžti laidojant) ir labiau užtikrino dominuojančią padėtį visuomenėje, nei vyresnio amžiaus vyro privalumai – patirtis bei išmintis. Įdomu, kad tokios išvados sutampa su etnologų nuomone, jog Rytų Lietuvoje labiau nei kituose baltų kraštuose buvo išigalčjęs Perkūno ir jauno vyro – kario kultas (Vėlius, 1983, p. 44–45, 55–56).

7 lentelė. Suaugusių žmonių ir vaikų kapų įkapių kompleksas (V – vyras, M – moteris, S – nenustatytos lyties suaugęs asmuo)

Table 7. The complex of grave goods found in the graves of adults and children (V – man, M – woman, S – adult person of unidentified sex)

Nr.	Kapas	Amžius, metais (lytis)	Peilis	Yla	Verpstukas	Ietigalis	Pent. siaurašamentis kirvis	Sągtis	Grandis	Antkaklė	Lankinė segė	Smeigtukas	Žiedas	Įvijia	Papuošalų fragmentai	Stiklo (emalio) karolis
1	Baliuliai 2/1	25–35 (M) 5		1												
2	Baliuliai 5/3	25–40 (S) 6–10	2			2	1	2	1		2	1	1			
3	Galiniai–Užpaliai 1/1	>20 (S) 10–15; ?	1					1								
4	Lauksteniai 1/2	25–35 (V) 5			1											
5	Paduobė–Šaltaliūnė III 8/1	>30 (V) 8–10; 6; 2		2	1					1				4	+	15

Vaikų kapų įkapių kompleksas iš esmės nesiskiria nuo suaugusiųjų. Geriausiai tai atspindi Varliškių pilkapyno, kuriame rasta daugiausia vaikų kapų, medžiaga. Antai k. 8/1 3 m. berniuką į pomirtinį pasaulį lydėjo geležinė sągtis ir žalvarinė įvijėlė, k. 5/1 5 m. mergaitė buvo palaidota su peiliu, vytine antkakle kūginiais galais, trimis varpelio formos skambalėliais, įvijėle bei keliomis puodo šukėmis, o k. 2/2 3–9 m. vaikui ir iki 1 m. kūdikiui buvo įdėta tikta viena yla (Luchtanas, 2000, p. 190–192).

Atskirai dar reikėtų aptarti kapus, kuriuose kartu su suaugusiaisiais palaidoti vaikai (7 lentelė). Kai kurie šių kapų pasižymi palyginti gausiais radiniais. Iš pirmo žvilgsnio tai atrodo natūralu – kape palaidoti keli asmenys, ir kiekvienam iš jų dėta įkapių. Pavyzdžiui, Baliulių k. 5/3 identifikuoti 25–40 m. vyro ir 6–10 m. vaiko (greičiausiai – berniuko) palaikai. Tai, kad kape palaidoti du asmenys, atspindi ir turtingas inventorių – rasti du peiliai, du ietigaliai, dvi diržo sągtys, dvi lankinės segės bei pentinis siaurašamentis kirvis, grandis, smeigtukas ir įvijinis žiedas (Kliaugaitė, 2000b, 176). Tačiau kai kuriuose tokiuose kapuose, atrodo, visos įkapės buvo skirtos vaikams. Štai Laukstenių k. 1/2 buvo palaidotas 25–35 m. vyras ir 5 m. vaikas. Greičiausiai tai buvo mergaitė, o vienintelė įkapė – verpstukas (Kliaugaitė, 2000, p. 4, pav. 10,

13) – įdėta būtent jai. Paduobės–Šaltaliūnės III k. 8/1 su vyresniu nei 30 m. vyru buvo palaidoti net trys vaikai. Šiame kape taip pat rasta labiau moterims būdingų dirbinių: dvi ylos, verpstukas, antkaklė, keturios įvijos, žalvarinių papuošalų fragmentų ir net 15 stiklo karoliukų (Steponaitis, 1999, p. 7).

Turimi fragmentiški osteologiniai duomenys iš Rytų Lietuvos pilkapių kol kas neleidžia nagrinėti demografinių rodiklių (vidutinės gyvenimo trukmės, mirtingumo amžiaus grupėse ir t. t.). Paleosociologijoje statistškai patikimų rezultatų galima tikėtis turint mažiausiai keliskart didesnę imtį. Dėl tos pačios priežasties sąmoningai liko nenagrinėtas palaidotojo lyties ir amžiaus ryšys su pilkapio konstrukcijos elementais: duobėmis arba grioviais aplink sampilą, akmenų vainikais, grindiniais, pavieniais akmenimis sampile, degėsių sluoksniais pagrinde. Šie požymiai turi chronologinių ir regioninių skirtumų. Įdomių rezultatų būtų galima tikėtis analizuojant vieno pakankamai plačiai tyrineto pilkapyno (Neravų–Grigiškių, Kretuonių, Kapitoniškių) medžiagą. Galbūt tuomet pavyktų susieti laidojimo formų santykį su mirusiųjų giminytės ryšiais, mirties aplinkybėmis ir t. t.

Reikia pripažinti, kad šiame darbe iškeliama daugiau klausimų, nei pateikiama atsakymų. Socialinė visuomenės struktūra, įvairių jos grupių tarpusavio santykiai yra nevienareikšmiai ir atskleidžiami nelengvai. Juo labiau kad dažnai jie buvo sąlygojami seniai pamirštų dvasinės kultūros formų. Kai kurios pateikiamos išvados gali atrodyti prieštaringos. Susidaro įspūdis, kad vaikus neretai vengta laidoti kaip suaugusiųsius, galbūt kartais jie netgi tapdavo suaugusiųsios lydinčiomis aukomis. Tačiau įkapių komplekse jokios „diskriminacijos“ požymių nepastebima, veikia atvirkščiai – nė vienas vaikas nebuvo palaidotas be įkapių.

Dar vieną mislę pateikia Baliulių k. 9/1 medžiaga. Pagal įkapę – pentinį siauraašmenį kirvį, ietigalį ir ylą (Kliaugaitė, 2000b, p. 176) – šis kapas turėtų būti dvigubas – vyro ir moters. Osteologinė analizė parodė, kad palaikų būta vienos 25–40 m. moters. Tai galima mėginti aiškinti klaidinga analize arba klaidingu radinių interpretavimu. Galimas daiktas, čia susiduriame su kokia nors simbolizuota laidojimo forma, kai mirusiai moteriai į kapą įdėtos vyro įkapės. Jei tokių atvejų atsirastų daugiau, galbūt reiktų naujai pažvelgti į lyčių santykius bei moterų padėtį baltų kraštuose.

Socialiniai klausimai įdomūs ne tik patys savaime. Kaip matyti, per juos galima bandyti pasekti dvasinės kultūros bei mentaliteto raidą. Galbūt šios srities studijos padėtų suvokti ir priežastis, kodėl būtent Rytų Lietuva, ilgą laiką atsilikusi materialinės kultūros lygiu, tapo besiformuojančios Lietuvos valstybės branduoliu.

IŠVADOS

1. Iš 23-jų kapų 5-ioose (21,7 proc.) lytis archeologijos ir antropologijos duomenimis nesusitapo. Tai ga-

lima iš dalies paaiškinti klaidinga osteologine analize, iš dalies – klaidingu įkapių komplekso interpretavimu.

2. Pilkapių matmenys nepriklausė nei nuo laidojimo asmens lyties, nei nuo amžiaus.

3. Vyrų ir moterų kapų padėties pilkapio pagrindo atžvilgiu skirtumų nepastebėta. Laidojant vyrus ir moteris vienodai dažnai piltas naujas pilkapis.

4. Pilkapynuose užfiksuotas neįprastai mažas kūdikių ir mažų vaikų kapų skaičius. Vaikai iki 5 m. greičiausiai buvo laidojami atskirose pilkapynų dalyse ar netgi už jų ribų.

5. Vaikai iki 12–15 m. dažniausiai laidoti viename pilkapyje arba net viename kape su suaugusiais. Laidojant vyresnius asmenis dažniau buvo pilamas naujas pilkapis.

6. Beveik visi palaidoti be įkapių asmenys buvo vyresnio amžiaus (vidutiniškai 35–40 m.). Be įkapių nebuvo palaidotas nė vienas vaikas ar paauglys.

7. Moterų ir mergaičių kapų turtingumo skirtumų neišryškėja.

8. Vyrų kapų komplekse pastebimi tam tikri skirtumai. Turtingiausios įkapės dėtos į jaunuolių bei 25–35 m. vyrų kapus. Vyresni vyrai dažniau laidoti su kuklesnėmis įkapėmis arba visai be jų.

9. Palyginti gausios įkapės rastos tuose kapuose, kuriuose palaidoti keli mirusieji, dažniausiai – suaugęs žmogus ir vaikas. Tokiais atvejais dauguma įkapių gali būti skirtos būtent vaikui.

10. Išsamesnė osteologinė analizė galėtų padėti atsakyti ir į kai kuriuos su pasaulėžiūra, lyčių ir kartų santykiais susijusius klausimus. Tačiau tam reiktų naudoti duomenis iš apibrėžto laikotarpio ir gerai ištirto pilkapyno.

Šaltiniai ir literatūra

Butėnienė E., Tautavičienė B., 1980. Kretuonių pilkapyne, Švenčionių raj., 1980 m. tyrinėjimų dienoraštis. Lietuvos istorijos instituto archyvas (toliau – LIIA), Nr. 804.

Kliaugaitė V., 2000. Lūkstenių pilkapyne (A1441), Ignalinos raj. archeologijos tyrimų 2000 m. ataskaita. LIIA, Nr. 3523.

Kuncienė O., 1964. Ataskaita už tyrinėjimus Bevandėniškių k., Trakų raj. pilkapių š. m. (1964) liepos mėn. 1–31 d. LIIA, Nr. 202.

Kuncienė O., 1974. Naravai, Trakų raj., 1974 m. liepos 8–rugpjūčio 15 d. pilkapių tyrinėjimų dienoraštis. LIIA, Nr. 523.

Steponaitis V., 1999. Paduobės–Šaltaliūnės (Švenčionių raj.) III grupės pilkapių 1999 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIA, Nr. 3469.

Strazdas A., 1989. Gudelių (Lenkiškių), Buivydiškių apyl., Vilniaus raj., pilkapyne 1988–1989 m. tyrinėjimų ataskaita. LIIA, Nr. 1757.

Tautavičius A., 1970. Dėgnės–Labotiškių pilkapių, Molėtų raj., Dubingių apylinkė, 1970 m. kasinėjimų ataskaita. LIIA, Nr. 291.

Balčiūnas J., Kuncienė O., 1996. Kretuonių pinnasis pilkapyne. In: *Kultūros paminklų enciklopedija. Rytų Lietuva*. Vilnius, T. 1, p. 322–323.

- Baubonis Z., Kiaugaitė V., 2000. Tyrinėjimai Vigodkos (Dūkšto, Saksoniškių) II pilkapyne 1999 m. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 163–164.
- Beresnevičius G., 1995. Baltų religinės reformos. Vilnius.
- Butėnas E., 1999. Sagtys iš Rytų Lietuvos pilkapių (tipai, paskirtis). In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, T. 18, p. 37–56.
- Butėnienė E., 1982. Kretuonių pilkapių tyrinėjimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*. Vilnius, p. 65–67.
- Cesnys G., 1988. Paleodemografija ir antropologija. In: *Lietuvos archeologija. Obelių kapinynas*. Vilnius, T. 6, p. 89–100.
- Cesnys G., 1993. Plikaigalio gyventojų paleodemografija, antropologija ir populiacinė genetika. In: *Lietuvos archeologija. Plikaigalio kapinynas*. Vilnius, T. 10, p. 182–196.
- Gejvall N. G., 1969. Cremations. In: *Science in Archaeology. A Survey of Progress and Research*. London, p. 468–479.
- Jakimowicz R., 1929. Kultura Polski wczesnohistorycznej (Z powodu Archeologii Polski prof. Antoniewicza). In: *Przegląd archeologiczny*. Poznań, T. 4, zes. 2, s. 139–162.
- Kiaugaitė V., 2000a. Tyrinėjimai Aleksandriškių pilkapyne 1999 m. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 172–173.
- Kiaugaitė V., 2000b. Tyrinėjimai Baliulių pilkapyne 1999 m. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 174–179.
- Kulikauskas P., 1982. Kernavės pilkapiai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1980 ir 1981 metais*. Vilnius, p. 70–71.
- Kulikauskas P., Zabiela G., 1999. Lietuvos archeologijos istorija (iki 1945 m.). Vilnius.
- Kuncienė O., 1980. Grigiškių (Neravų) pilkapyne laidojimo papročiai (I. M. e. V–VII a. pilkapiai). In: *Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai. A serija*. Vilnius, T. 3 (72), p. 41–54.
- Luchtanas A., 2000. Varliškių pilkapyne tyrinėjimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 189–194.
- Malinowski A., 1974. Historia i perspektywy antropologicznych badań grobów ciałopalnych. In: *Metody, wyniki i konsekwencje badań kości z grobów ciałopalnych*. Poznań, 1974, s. 7–15.
- Musianowicz K., 1968. Wczesnośredniowieczny kurhan w Rekanciszkach, rejon Nowowilejka, na tle wschodniolitewskich kurhanów. In: *Wiadomości Archeologiczne*. Warszawa, 1968, T. 33, zes. 3–4, s. 338–354.
- Piontek J., 1985. Biologia populacji pradziejowych. Zagry metodyczny. Poznań.
- Semėnas V., 1996. Kretuonių I pilkapių grupės tyrinėjimai 1994 metais. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1994 ir 1995 metais*. Vilnius, p. 84–85.
- Simniškytė A., 2000. Galinių (Užpalių) pilkapyne tyrinėjimai 1998 m. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 199–200.
- Stoodley N., 2000. From the cradle to the grave: age organization and the early Anglo-Saxon burial rite. In: *World Archaeology. Human Lifecycles*. London, Vol. 31 (3), p. 456–472.
- Tautavičius A., 1977. Lietuvos TSR archeologijos atlasas. Vilnius, 1977, T. 3.
- Tautavičius A., 1981. Taurapilio „kunigaikščio“ kapas. In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, T. 2, p. 18–43.
- Tebelškis P., 2000. Vėliankos–Žingių pilkapyne tyrinėjimai 1998 m. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 222–225.
- Tyszkiewicz E., 1850. Badania archeologiczne nad zabytkami przedmiotów sztuki, rzemiosl i t. d. w dawniej Litwie i Rusi Litewskiej. Wilno.
- Vaitkevičius V., 2000. Pakalnių pilkapių tyrinėjimai. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais*. Vilnius, p. 225–232.
- Vaitkunskienė L., 1995. Pagrybio kapinynas. In: *Lietuvos archeologija*. Vilnius, T. 13.
- Vaškevičiūtė I., 1980. Galminių (Zarasų raj.) pilkapių tyrinėjimai 1978 metais. In: *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1978 ir 1979 metais*. Vilnius, p. 63–65.
- Vėlius N., 1983. Senovės baltų pasaulėžiūra. Vilnius.
- Vėlius N., 1996. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. Vilnius, T. 1.
- Volkaitė-Kulikauskienė R., 2001. Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius.
- Zabiela G., 1992. Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse. In: *Rytų Lietuva. Istorija, kultūra, kalba*. Vilnius, p. 12–24.
- Гуревич Ф. Д., 1947. Обряды погребения в Литве. In: *Краткие сообщения института истории материальной культуры*. Москва, Вып. 18, с. 31–37.
- Киркор А. Г. 1859. Археологические розскания А. Г. Киркора в Виленской губернии. In: *Известия Императорского Русского археологического общества*. Санкт Петербург, Т. 1, с. 15–19.
- Куликаускене Р., 1952. Погребальные памятники Литвы конца I–начала II тысячелетий нашей эры. In: *Краткие сообщения института истории материальной культуры*. Москва, Вып. 42, с. 108–122.
- Рыбаков Б. А., 1949. Древности Чернигова. In: *Материалы и исследования по археологии СССР*. Москва–Ленинград, Т. 11, с. 7–99.
- Таутавичюс А., 1959. Восточнолитовские курганы. In: *Вопросы этнической истории народов Прибалтики*. Москва, с. 128–153.

REFLECTIONS UPON THE SOCIAL RELATIONS THAT MIGHT BE INFERRED FROM THE CREMATION GRAVES OF THE BURIAL MOUNDS OF EAST LITHUANIA

Laurynas Kurila

Summary

Excavation of burial mounds of East Lithuania began in the middle of the 19th century. Over one third of burial mound cemeteries have been excavated. Multiple articles on burial traditions, material culture and ethnic structure of the population of East Lithuania are based on these data.

However, in spite of the considerable number of excavated burial mounds, matters of demography and social structure are still obscure. There are several obstacles to such sorts of investigations.

No burial mound cemetery has been excavated completely. Therefore, data can hardly be used for conclusions that require statistical analysis. The custom of cremation of the dead had predominated in the eastern part of Lithuania for approximately seven centuries. Cremated bones have been analyzed anthropologically only on a very small scale. For that reason the possibility of correlating the burial traditions or the complex of grave goods and the sex or age of the buried person is limited.

This article is based on the data of 66 graves analyzed anthropologically by Assoc. Prof. R. Jankauskas. The purpose of the article is a survey of the connections between the archaeological and anthropological material of the burial mounds of East Lithuania.

The analysis of cremated bones is burdened by the fragmentary nature and deformation of the material. Precise determination of the individual's age is seldom possible. The sex of the cremated individuals might be determined correctly in about 80 per cent of the cases (by comparison of the anthropological data with the available grave goods).

No noticeable relation was observed either between sex and the size of the burial mound or between sex and the location of the grave in the mound. Thus, the burial rite was not used as a means to emphasize the sex of the individual. However, the burial of different age groups definitely varied. The number of graves of newborns and infants in the burial mounds of East Lithuania is far smaller than that in other

cemeteries of the same period. Infants under about five in most cases appear not to have been buried like adults. The infant graves might have been located in separate groups of mounds or outside the cemeteries. Children up to the age of 12–15 were often buried in one mound or even in one grave with the adults. Only in some cases was a new mound built when burying a child. Most commonly children's graves were placed in a mound previously built for an older person. Those who reached adolescence were buried in the same way as the adults, more often in a newly built mound. The difference between the burial of individuals of 20–40 years of age and those over 40 is imperceptible.

The comparison between age and the complex of grave goods also displays some tendencies. The majority of individuals buried without any artifacts were of the older age classes (probably an average age of 35–40), while all the graves of children and juveniles contained metal goods. The inventory of girls' or teenager females' and adult women's graves did not differ much in their composition or in abundance. Tangible differences are visible in masculine graves, however. More abundant goods were placed into the graves of youth and young adults. Elder men were buried with a smaller number of weapons and other goods. This phenomenon most likely reflects the predominant status of young and physically strong men in the Iron Age society of East Lithuania. Some graves of adults buried together with children were also comparatively wealthy. In most cases the goods in these graves seem to be dedicated primarily to the children.

The available scanty anthropological data of the burial mounds of East Lithuania still are not sufficient for demographic research. For the same reason, the connection between sex and age of the buried individuals and certain elements of burial mounds that have regional and chronological differences was deliberately omitted. In the future, the analysis of the material of one well-excavated burial mound cemetery is likely to render more significant results.